

IMRE SAMU NYELVI INTÉZET KIADVÁNYAI III.

SOKSZÍNŰ NYELVÉSZET – NYELVI SOKSZÍNŰSÉG A 21. SZÁZAD ELEJÉN

Írások Kolláth Anna tiszteletére

Szerkesztette:

GRÓF ANNAMÁRIA – N. CSÁSZI ILDIKÓ – SZOTÁK SZILVIA

TINTA KÖNYVKIADÓ – UMIZ – IMRE SAMU NYELVI INTÉZET
BUDAPEST – ALSÓÓR, 2014

TARTALOM

KÖSZÖNTŐK

Gadányi Károly: Dr. Kolláth Anna tiszteletére	11
Bokor József: Köszöntő sorok egy kerek évfordulóra	12
Szent-Iványi István: Kolláth Anna köszöntése	14
Horváth Ferenc: Dr. Kolláth Anna születésnapjára	16
Tabula gratulatoria	17

TANULMÁNYOK

Bálint Čeh Júlia: Közelben – Jože Hradil <i>Képek arc nélkül</i> családi krónikája	21
Benő Attila: Nyelvi ideológia és jogi kodifikáció Romániában	25
Elizabeta Bernjak: Az ember „mentális képe” a szlovén és a magyar komparatív frazémákban	30
Bodó, Csanád – Heltai, János Imre: Sprachliche Sozialisation in der Moldau	45
Borbély Anna: A veszélyeztetett magyarországi román nyelvváltozat	56
Jožica Čeh Steger: O živalih v Ovidijevih <i>Metamorfozah</i>	66
Cs. Nagy Lajos: Lexikológiai vizsgálat Muravidék néhány településén	72
Cserniczkó István: Új nyelvtörvény Ukrajnában: a lehetőségek tárháza vagy politikai szemfényvesztés?	84
Domonkosi Ágnes: A nyelvi értékelés lehetőségei és korlátai a nyelvhasználati kézikönyvekben	96
Eöry Vilma: Jegyzetek a határon túli szavakról a muravidéki gyűjtemény és összeállítója kapcsán	110
Gábrity Molnár Irén: Felsőoktatási esélyek kisebbségi létben, Vajdaságban	117
Gasparics Judit: Idegen eredetű kölcsönszavak a goricskói magyar nyelvváltozatokban	124
Göncz László: Muravidéki magyar tannyelvű iskolák 1945 után	132
Gróf Annamária: Boldog születésnapot kívánok! Gratulálási szokások Magyarországon és a Muravidéken	146
Hegedűs Rita: A vicc, amit nem lehet lefordítani	155
Marko Jesenšek: Kolarjev prevod <i>male biblije z-kejpami</i>	165
Kanizsa József: A magyar szó varázsa, ereje	173
Kiss Jenő: A nyelvjárások visszaszorulása – okok és okozatok	175
Kontra Miklós: Néhány különbség a muravidéki és a vajdasági magyar nyelv között	182
Kovács Lea – Žagar Szentesi Orsolya: Adalékok a horvátországi (kelet-szlavóniai) magyarság anyanyelvhasználatának vizsgálatához	186

Vlasta Kučič: Translation als transkulturelle Kommunikationsbrücke im Spiegel der Geschichte.	201
Lanstyák István: A kusza problémák néhány kérdéséről	211
Lehocki-Samardžić Anna: A magyar és a horvát dativus kapcsolata.	217
Márku Anita: „Po násomu”	225
Merényi Annamária: Filológiai megjegyzések Katona József <i>Monostori Veronka</i> . vagy <i>A Hartz két ellenkező igaz Ügyért...</i> című művéhez	236
Misad Katalin: Mutatvány Dunaszerdahely intézményeinek vizuális nyelvhasználatából	243
Molnár Csikós László: Inetimologikus átvételek	254
Nádor Orsolya: Nyelvideológiák az egy-, két- és többnyelvűség háttérében	260
N. Császi Ildikó: A muravidéki nyelvjárási alapréteg jellemzői szövegfelvételek alapján	266
Nagy Enikő: Nem a rész, hanem az egész szava?	280
Ortutay Katalin: A francia nemzetállam és a regionális (kisebbségi) nyelvek.	286
P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit: Baráti és szakmai kontaktushatások	293
Péntek János: Néhány archaizmus, szemantikai analógia és szimmetria a moldvai magyarok kétnyelvűségében	301
Pusztay János: Nyelvi egység, nyelvi „szétfejlődés” és a terminológia	305
Ruda Gábor: A muravidéki kétnyelvűség lélektani vonatkozásairól	309
Radics Jenőné Kovács Éva: Takács Jenő és Weöres Sándor barátsága.	314
Franc Rozman: Der Krieg im Bewusstsein der Slowenen	326
Sándor Anna: Egy kis dialektológiatörténet a mai szlovákiai magyar nyelvjárások kapcsán	332
Szijártó Imre: A Muravidék a szlovén irodalomban és filmben	340
Szoták Szilvia: Egyház és kétnyelvűség az Őrvidéken (Felsőpulya)	346
Reetta Toivanen: Wo ist das Volk?	360
Varga József: Adatok Göntérháza/Genterovci iskolatörténetéhez.	368
Vörös Ferenc: Gedanken während der Vorarbeiten zum ungarischen Familiennamenatlas	375
Vörös Ottó: Névadás, névviselés és identitás	382
Zágorec-Csuka Judit: Mesterségnevek a muravidéki magyarság léthelyzetében.	386
Melita Zemljak Jontes – Alenka Valh Lopert: Premislek o e-slovenščini	395
Zelliger Erzsébet: Nyelvjárásgyűjtési morzsák	408
Zinka Zorko: Porabski andovski govor	411
Bence Lajos: Beseda, znak, jezik.	417
KOLLÁTH ANNA BIBLIOGRÁFIÁJA (1978–).....	418

„PO NÁSOMU”

Szolidaritás és kizárás: a kódváltás mint nyelvi játszma¹

MÁRKU ANITA

Hodinka Antal Intézet, Beregszász
MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest
anita.marku@gmail.com

1. Bevezetés. Kárpátalja soknemzetiségű terület, ahol a hétköznapi kommunikációban több nyelv használatos, a magyarság vonatkozásában főként a *magyar*, valamint az *ukrán* mint államnyelv, és a volt Szovjetunió nem hivatalos államnyelve, az *orosz*, mely ma is meghatározó szereppel bír az államnyelv mellett, s a többségi nyelvhez hasonló funkciókat tölt be. Ezek a nyelvek természetesen hatással vannak egymásra. A nyelvek egymásra hatása két síkon jelentkezhet: a nyelvi rendszerben (pl. a kódváltás grammatikai kényszerei) és a kommunikatív kompetenciában (a nyelvválasztás, kódváltás, kölcsönzés okai, funkciói a hétköznapi nyelvhasználatban) (vö. Márku 2013: 11).

A 2001-es népszámlálási adatok szerint a Kárpátalján élő nemzetiségek közül legnagyobb arányban az ukránok (80,5%) vannak jelen, őket követik a magyarok (12,1%), a románok (2,6%), az oroszok (2,5%) és a cigányok (1,1%). Ukrajnában a magyar nemzetiségűek száma 156,6 ezer. Ez az ország összlakosságának 0,3%-a. Az ukrainai magyarok 96,7%-a Kárpátalján él, ahol a 151,5 ezer magyar nemzetiségű a régió lakosságának 12,1%-át teszi ki (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003; Molnár–Molnár 2005: 20).

Köszöntő tanulmányomban a kárpátaljai magyardomináns kétnyelvűek nyelvhasználatának egyik jellemző kontaktusjelenségét, a metaforikus kódváltás gyakoribb funkcióit mutatom be a hétköznapi élő nyelvhasználat tapasztalataira és a Hodinka Antal Intézet empirikus kutatásaira alapozva gazdag példaanyaggal és fotóillusztrációkkal. Az empirikus kutatási eredményeket részletező doktori disszertációm² nyilvános vitáján, valamint az értekezés alapján készült monográfia³ lektorálásában is aktívan részt vett az ünnepelet, Kolláth Anna, akinek nemcsak szakmai segítségét, hanem emberségét, barátságát is nagyon köszönöm ez úton is. Isten éltesse, Anna!

2. Kétnyelvűség, nyelvválasztás, kódváltás. A Kárpátalján csaknem másfél évtizede zajló szociolingvisztikai kutatásoknak köszönhetően a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról számos tudományos leírás készült (Csernicskó 1998, Csernicskó szerk. 2003, 2010; Márku 2008). Tehát nem mondok újdonságot azzal, hogy Kárpátalján a hétköznapi diskurzusokban több nyelv használatos: a kárpátaljai magyarok többségének a magyar

¹ A tanulmány az MTA Posztdoktori Kutatói Program ösztöndíjas időszakában készült, Sz-036/2013 sz. pályázat.

² „Po zákárpátszki”. *Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák (nyelvválasztás, kódváltás) szocio- és pszicholingvisztikai aspektusai a kárpátaljai magyar közösségben*. Doktori (PhD) értekezés, Veszprém, Pannon Egyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, 2011.

³ Márku Anita 2013. „Po zákárpátszki” *Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. Monográfia. Ungvár: „Líra” Poligráf-centrum, 244 old.

első nyelve (L1) mellett jó néhány nyelvi szintéren (magán, közéleti és hivatalos) az ukrán államnyelvet, valamint a szóbeli ügyintézés szintjén gyakran a volt Szovjetunió nem hivatalos államnyelvét, az orosz is kell/kellene használnia a sikeres kommunikáció/ügyintézés/hétköznapi kapcsolatépítés érdekében.

Az, hogy ez a többnyelvű nyelvhasználat a gyakorlatban is bekövetkezik-e, számos tényezőtől függ: tulajdonképpen a kommunikációs szituációt alkotó valamennyi komponens befolyásolja (pl. a beszédhelyzetben részt vevők nyelvtudása (alacsony–magas szintű kompetencia), a beszélők egymáshoz való viszonya (intim–formális), a beszédtema, a helyszín (formális–közéleti–informális), a kommunikáció célja, az üzenetközvetítés módja, csatornája...). Tehát egy beszélgetés (alap)kódjának/nyelvének kiválasztását döntések sorozata előzi meg.

Grosjean, svájci francia nyelvész szerint egy kétnyelvű beszélhet egy kétnyelvűvel L1 vagy L2 nyelvét használva, továbbá eldöntheti, hogy a beszélgetés alatt átvált-e időnként a másik nyelvre is. Ezt a nyelvek közötti váltást/váltogatást (egy megnyilatkozáson vagy társalgáson belül) nevezik, Grosjean meghatározása szerint, a *kódváltásnak* (code-switching) (1982: 145).

A kétnyelvűségi szakirodalomban a kódváltást vagy nyelvváltást mint a bilingvizmus egyik jellemző kísérőjegyét tárgyalják, s gyakran úgy emlegetik, mint az identitás kifejezésének, a csoporton belüli szerepek meghatározásának vagy a szituációváltozás jelölésének az eszközét (Gumperz 1982: 70).

Az a nézet is egyre inkább elfogadottá válik a kétnyelvűségi kutatásoknak köszönhetően, hogy a kódváltás nem véletlenszerű, hanem:

- leírható szabályai vannak, hogy a nyelvi rendszerben hol jöhet létre kódváltás (pszicholingvisztikai vonatkozás);
- kommunikációs stratégiaként használatos; a váltásnak mindig oka és funkciója van: pl. egy korábban hallott nyelvi emlék (fel)idézése, a beszélgetés fordítása egy egy nyelvű kedvéért, stílushatás vagy nyelvi játék, a szituáció formalitása (pl. hivatali ügyintézés) vagy épp a beszédpartnerrel vállalt szolidaritás kifejezésére használják (a kommunikációs-pragmatikai funkciókat 19 típusba sorolták; vö. Márku 2013: 162–165).

A beszéd során az egyik nyelvről/nyelvváltozatról a másik nyelvre/nyelvváltozatra való áttérés, a kódváltás bizonyítottan azóta létező jelenség, mióta a nyelvek (a zsidó-keresztény hagyomány szerint a bábéli zűrzavar következtében) kontaktusba kerültek egymással. A kontaktushatásból következő jelenségre találhatunk példát akár a Bibliában Dániel könyvének 5. rész 24–28. versében is, ahol a kódváltás két típusa, az idézés és a magyarázat fordul elő.

„24. Azért küldetett ő általa ez a kéz, és jegyeztetett fel ez az írás. 25. És ez az írás, a mely feljegyeztetett: *Mene, Mene, Tekel, Ufarszin!* 26. Ez pedig e szavaknak az értelme: *Mene*, azaz számba vette Isten a te országlásodat és véget vet annak. 27. *Tekel*, azaz megmértél a mérlegen és híjjával találtattál. 28. *Peresz*, azaz elosztott a te országod és adatott a médeknek és persáknak.” (Szent Biblia: Dániel 5: 24–28).

A kódváltás stratégiájával élhetnek azok is, akik nem balansz kétnyelvűek, hanem olyanok is, akiknek meglehetősen limitált a képességük a másik nyelvükön (vö. Navracsics 2010: 121). Kommunikációs stratégiaként a kódváltás továbbá az identitás kifejezésére,

a csoporton belüli szerepek meghatározására, a csoporthoz tartozás jelölésének eszközeként is használatos. Ez utóbbi funkciója (a csoporthoz tartozás) a kódváltástípusok nagy csoportját fedi le: a metaforikus kódváltásokét.

edvin marton
& Monte Carlo Orchestra

Ужгородський ляльковий театр
(м. Ужгород, пл. Театральна, 8)

13 ЖОВТНЯ 2011 р.,
19.00 (за к.ч.)

2011. október 13.
18.00 óra (k.-e. i.)
ungvári Bábszínház (Ungvár, Színház tér 8.)

ЗАКАЗ БИЛЕТОВ ПО ТЕЛЕФОНУ: 099 280 75 84

KÁRPÁTI IGAZ SZÓ

Művelődési Szervezetek

РЕГІОНАЛЬНЕ АГЕНТСТВО

обласна адміністрація

1. kép. Kultúra- és nyelvfüggő dátumformátum és kezdési időpont

3. A metaforikus kódváltás. A *metaforikus kódváltás* célja megtudni, hogy mi a kódváltás jelentése, funkciója a „mi” és „ők” dichotómián belül (Blom–Gumperz 1972: 424–426). Ha a saját környezetünkre, a magyardomináns kárpátaljai magyar közösségre vetítjük, akkor jelen esetben a „mi” csoporthoz a *magyarok*, az „ők” csoporthoz az *ukránok/oroszk* tartoznak.

Susan Gal (1988: 247) megállapítja: „a kódváltás társalgási stratégia, amelyet a csoporthatárok kijelölésére, áthágására vagy lerombolására használnak; arra, hogy megtegyenek, előhívják vagy megváltoztassák az interperszonális viszonyokat a velük járó jogokkal és kötelezettségekkel együtt”.

Funkciói: *szolidaritás, kizárás, nyelvi ellenállás/kódtartás, nyelvi játék, bizalmasság, státuszemelés, stílushatás, az érzelmi és a nyelvi nyomaték kifejezése*. Ebben a tanulmányban az említett funkciók közül csak az első négyre térek ki.

3.1. Szolidaritás. A szolidaritás fogalmát a hétköznapi nyelvhasználatban is úgy értelmezzük, mint egy másik egyénnel, csoporttal való közösségvállalás. Hasonlóképpen, ha valaki egy többségi nyelvről kisebbségi nyelvre vált (L2-ről L1-re), az gyakran egy társadalmi csoporttal érzett *nyelvi/nyelvhasználati szolidaritást* fejez ki. Kifejezheti a nyelvvel és azok beszélőivel szemben tanúsított attitűdjét, viszonyát, hozzáállását. A kárpátaljai magyarok körében többféle módszerrel (interjú, részt vevő megfigyelés, írott nyelvi szövegek, valamint a kétnyelvűségi jelenségekhez való viszonyra is kitérő nyelvhasználati kérdőív segítségével) gyűjtött kódváltáskorpuszból (bővebben a kutatásról és a mintavételről lásd Márku 2013: 57–71) válogatott alábbi példák szerint az adatközlők szolidaritásból, a többségi kétnyelvű beszédpartner kedvéért, „*pozitív verbális gesztusként*” váltottak egy olyan kódra, általában a többségire, amin mindketten jól kommunikálnak.

Előfordult-e hogy egy beszélgetés alatt több nyelvet használt vagy nyelvet váltott? Milyen esetben és miért? Néhány válasz a nyelvhasználati kérdőívből:

- „Például⁴ egy ukrán nemzetiségű, de magyarul is beszélő lánnyal magyarul kezdem beszélgetni, majd később áttértünk az ukránra”.
- „Esetleg akkor, ha valaki ukrán nyelven szólt hozzám, és én megpróbáltam válaszolni rá”.
- „Igen, olyan esetben, hogy egy társaságban voltak ukránok is, és hozzám szóltak, és én ukránul válaszoltam nekik”.

A kódváltás tehát a beszélő hátterét (nyelvi, kulturális, identitásbeli, érzelmi viszonyulás) jelzi a beszédpartner számára, ha az hasonló váltással reagál, akkor bizonyos fokú egyetértés jön létre. Az ilyen váltás természetesen felhasználható arra is, hogy másokat kirekesszen a csoportból (Crystal 2003: 453).

3.2. Kizárás. Az általunk gyűjtött korpuszban találtunk olyan példákat, amikor a nyelvek közötti váltás stratégiáját alkalmazzák egynyelvű anyaországi turistákkal szemben a kommunikációból való *kizárásra*. Az egyik eladó (E2) a másikhoz (E1) szólva átvált ukránra, azért, hogy a magyarországi magyar vásárlójelölt ne értse, milyen megjegyzést tesz kollégájának.

Spontán beszélgetés⁵

V1: Ez mi?

E1: *Halva.*

V2: Az micsoda? Élve nem lehet?

E2: *Даў ўому покушываю! [Adjál nekik megkóstolni!]*

E1: *Мяр анныт покушывали, що майже не осталось. [Már annyit kóstolták, hogy alig maradt]*

V3: Ez kisajtolt napraforgóból készült, azt ízesítik fel. Édesség.

V1: Van benne mogyoró is úgy látom.

E1: Kóstolja meg!

E2: *Finom, próbálja!*

A hétköznapi kommunikációban gyakran használják a kódváltást felnőttek egymás között a gyerekek kizárására a beszélgetésből.

Az alábbi példa egy ilyen humoros esetet, visszaemlékezést ír le:

„Amikor kicsi voltam, a szüleim, ha olyasmiről beszéltek, amit nem szerettek volna, hogy én is értek, sokszor oroszul mondták. Egyszer, amikor szintén oroszul beszélgettek, én közbeszóltam: értem, amit beszéltek. Erre apu azt kérdezte: *Чмо я сказал?* [Csto já szkázál? Mit mondtam?] Mire én: *tojáskazal!* Jót nevettek rajtam, máig mesélik, ha társaságban a gyermekkorunkról beszélgetnek”⁶.

⁴ Válaszok a kérdőívből *Fiatalok 2006* c. kutatás.

⁵ Helyszín: piac, édességesnél; résztvevők: V1 – 1. sz. vásárló, magyarországi magyar; V2 – 2. sz. vásárló, magyarországi magyar; V3 – 3. sz. vásárló, fiatal kárpátaljai magyar nő (Én), E1 – 1. sz. eladó, középkorú bilingvis nő; E2 – 2. sz. eladó, középkorú bilingvis nő.

⁶ RSS Tóth Szilvia_Bátyú_interjú

A kérdőíves felmérés megkérdezettjei között is kevesen voltak azok, akik nyíltan ellenérzéseiket fejezték ki az ukránnal szemben, és kijelentették, hogy nem váltanak a többségi nyelvre, még felszólításra sem.

Rászóltak-e már Önre, hogy ne beszéljen magyarul?⁷

- „Mindig magyarul beszélek, és mivel nem tudok ukránul, nem is kényszeríthetnek, hogy ukránul beszéljek.”
- „Nem szóltak rám. Csak próbálták volna meg! Büszke vagyok, hogy magyar nyelven beszélhetek bárhol.”
- „Igen, egy nacionalista.”
- „Nem, ha rám szólnának, az se érdekelné, magyar vagyok, nem hucul-ukrán.”

3.3. Nyelvi ellenállás, kódtartás. A beszélő célja lehet az is, hogy *ellenálljon a többségi nyelv dominanciájának* (Lanstyák 2000: 11). Ilyenkor kommunikatív kompetenciájának ellentmondóan viselkedik, nem vált nyelvet, pedig a helyzet megkívánja, hanem következetesen saját kisebbségi nyelvén beszél. Az alábbi diskurzusban, melyet a beregszászi piacon részt vevő megfigyelés közben rögzítettem, látható, hogy minden résztvevő beszél a saját nyelvén, de a beszélgetés vége felé a többségi kétnyelvű beszélő (AK = oroszdomináns kétnyelvű), a magyardomináns kétnyelvűvel (TM) vállal szolidaritást, és többször vált át a magyarra. Az interakció nem lett hatékonyabb a megértés szempontjából, mert eddig is értették egymást, de megszűnt a nyelvi feszültség, a távolságtartás, és a beszélgetés kellemesebbé vált, legalábbis a magyardomináns fél számára biztosan. A kódváltás az eladó részéről nagyon hatékony kommunikációs stratégiának bizonyult gazdasági⁸ szempontból is, hiszen létrejött az üzletkötés is.

Egy példa, amikor a kódváltás és a sikeres üzletkötés együtt jár:

TM: Felpróbálhatom még egyszer ezt a csizmát? Tegnap már próbáltam.

AK: *Хотите мерять?* [Fel akarja próbálni?]

TM: Aha.

AK: *Да, эта була?* [Igen, ez volt az?]

TM: Igen.

AK: *Це двадцять два с половиною. (...) [Ez huszonkettő és feles] И знаете как можно? Штаны (каже), сюда можно, очень модна и (...) [És tudja, még hogy lehetne? A nadrágot ide lehetne, nagyon divatos, és...]*

TM: Mhm.

AK: *Хорошо на ангины.* [Jó a lábszáron.]

TM: Elég jól néz ki.

AK: Mhm.

⁷ Válaszok *Fiatalok 2006*, *Rétegzett 2009* kérdőíves felmérésekből (bővebben Márku 2011, 2013).

⁸ Az, hogy a kódváltás stratégiája, vagy általánosabban a kétnyelvűségi jelenségek, a kétnyelvű feliratok, a kétnyelvű nyelvhasználat milyen összefüggésben van a gazdasági, piaci mutatókkal, a vásárlói kedvvel még nem igazán kutatott terület, de mindenképpen érdekes kérdéseket, problematikát vet fel. Bár vannak arra vonatkozó kezdeményezések, civil szervezetek, mozgalmak a határon túli régiókban, hogy a kisebbségi nyelvi jogokat érvényesítsék az üzleti szférában is, pl. az *Igen, tessék!* Erdélyben és az *Itt magyarul is*, Kárpátalján, de arra vonatkozóan, hogy a kétnyelvű (a többségi mellett a kisebbségi nyelv is) nyelvhasználatnak milyen gazdasági haszna lehet és van ténylegesen, még nem igazán vannak empirikus kutatások.

TM: Kicsit bő a szára.

AK: Nem baj, там и или юбка будет или штаны, не видна, но уже нет, хорошо. Но так нада. [Ide vagy a szoknya jön, vagy a nadrág, nem látszik, na, most már nem, jó. No, így kell.]

TM: Mhm. Más ilyen lapos sarkú nincsen ugye, amelyik ilyen lapos?

AK: *He.*

TM: Mennyiért lehet elvinni?

AK: *xx Там сто девяносто було. Száz kilencven vót, már százhatvan adom. Модна, длинни. Сто девяносто було.* [Itt 190 volt; ... divatos, csinos; ... 190 volt]

TM: Mhm. Бачу. [látom]

AK: Na jó?

TM: Jó. Kérem. (...) Ezek itt arany ékszerek?

A kódtartás tipikus esetét példázza az alábbi, Beregszász egyik hivatalában rögzített beszélgetés. Az ügyfél következetesen a magyar nyelvet használja, míg a hivatalnok ukránul beszél. Mindketten kétnyelvű nyelvi módban voltak, hiszen a hivatalnok probléma nélkül reagált a magyar kérdésekre, értetlenség nem merült fel, tolmács segítségét sem kérte a hivatalnok. Az ügyfél a Hodinka Intézet terepmunkása volt, szabadon beszél ukránul, mégsem váltott át, ragaszkodott nyelvhasználati jogaihoz (erről bővebben lásd Cserniczkó szerk. 2010).

ÜGYFÉL: Jó napot kívánok! Ha valaki munkanélküli segélyre akar beiratkozni, akkor milyen papírokat kell beadni?

HIVATALNOK: Паспорт, трудова книжка і код ідентифікаційний. [Személyi igazolvány, munkakönyv, adószám.]

ÜGYFÉL: És zajávát [kérvényt] nem kell írni?

HIVATALNOK: То потім ми вам покажемо, тільки приходьте до нас після першого числа. [Azt majd mi megmutatjuk, csak jöjjön be hozzánk elseje után.]

3.4. „Po násomu”. Kárpátalján a „Po násomu” kifejezést leggyakrabban két jelentésben használjuk: egyrészt a nyelvhasználatra vonatkozóan „**a mi nyelvünkön**”, másrészt az idő(pont)ra vonatkozóan – „**miszerintünk**”, azaz nem a hivatalos ukrainai időszámítás szerint, hanem a közép-európai, budapesti órajárás szerint. Az alábbi interjúrészletek, valamint a szépirodalmi részletből további magyarázat nélkül is világosan kiderül, a két jelentés hogyan is nyilvánul meg a hétköznapi nyelvhasználatban.

„a mi nyelvünkön”:

*Az egyetemen az első hónapokban többször rám szóltak, govori po násomu. (RSS 42)
Munkácsra mentem, és az elektricskába azt mondta egy asszony, hogy govori po násomu, bo ja nyi rozumiju po magyarszki, mer tudta, hogy én tudok vele ukránul beszélni. (RSS 70)*

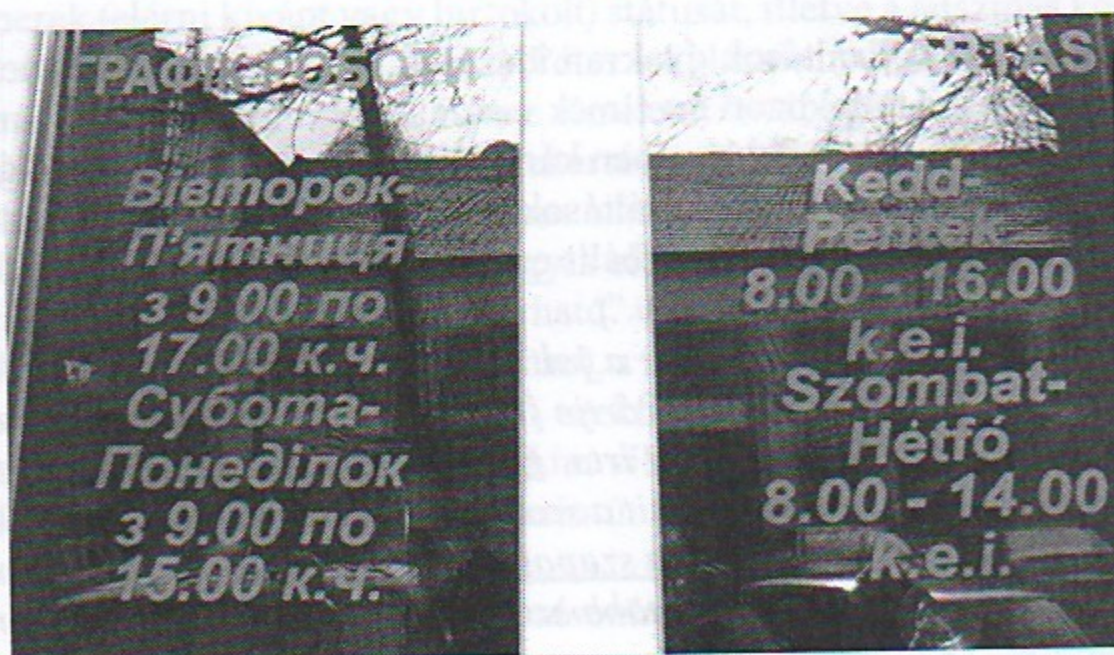
*Vonaton királyháziak azt mondták, hogy Govori po násomu, ti, magyar. (RSS 122)
Nem akarnak. Nye hocsu hovoriti po magyarszki, azt mondják. (RSS 21)*

„miszerintünk”:

Nemrégiben olvastam egy regényt; szűkebb pátriából, Kárpátaljáról elszármazott szerző írta, hiteles, megrázó képét adva mindannak, amit gyermekként tapasztalt az ötvenes-hatvanas években e nehéz sorssal áldott-átkozott vidéken. Gáti Kovács István könyvének igen találó a címe: Időzavar. Találó, mert a Kárpátaljára látogató

magyarországi vendégek hosszú éveken át változatlan naivitással csodálkoznak rá arra, hogy itt két idő van használatban. A hivatalos, az úgynevezett moszkvai idő, és a közép-európai, amelyet a magyar lakosság „helyi időnek” vagy „magyar időnek” nevez, de leginkább ezzel az egyszerű megkülönböztetéssel veszi szájára: „**miszerintünk**”. Érdemes megjegyezni, hogy a vidék szláv őslakossága, a ruszinok (tehát nem a betelepült ukránok és oroszok) ugyanígy használták a közép-európai időt is, s ők is, ha kell, hozzáteszik: **po násomu** (= **miszerintünk**).

(Balla D. Károly: *Peresztrojácska és Beszélő*, 1990)

2. kép. Kétnyelvű, „két idejű” nyitva tartás

4. A kódváltás mint nyelvi játék és mint nyelvi játszma. A különböző kódváltástípusok vizsgálatakor talákoztam olyan esetekkel, amelyeket nyelvi játékként értelmezhetünk: azért váltanak a beszélők kódot, hogy kifigurázzák, viccessé tegyék mondanivalójukat. Lanstyák István (2000: 11) a kódváltást illetően a következő funkciókat sorolja fel: a kommunikáció hatékonyabbá tétele, a mondanivaló nyomatékosítása, nyelvgyakorlás, stílushatás, humor. Ez utóbbira S. Gal kitűnő példát hoz fel, amikor a romániai németeket említi: „Egy csupa német társaságban a németek románul kezdtek vicceket mesélni, s ezt azzal magyarázták, hogy a németben nincsenek jó viccek” (Gal 1991: 145). Németh Andrea (2002: 147) egy felvidéki magyar kisközösségben végzett a kódváltási stratégiákra vonatkozó kutatásokat. Ő is beszámol ilyen esetről, ahol a szlovák alapnyelvű társalgásban fésztelenül viccelődtek a kódváltással.

Navracsics (1999: 27) szerint a metaforikus kódváltás a hagyományos kontextus új, más szövegösszefüggésben való szimbolikus használata. Ezért az alábbi példákat metaforikus kódváltásnak tekintem, mivel a nyelvi játék során a kódváltással a többségi nemzethez (főleg a rendszerváltás előtti hatalmi rendszerhez) s a hozzájuk tartozó nyelvekhez való szimbolikus (és érzelmi) viszonyulást is kifejeznek a beszélők.

„**Davaj, davaj.** jobb volt tavaly, nem volt **davaj!** Remélem, csak olyat mondok, hogy nem akasztanak föl érte. Vagy ha fölakasztanak? Úgyis meg kell dögleni egyszer! Most erre megiszunk. Amíg az a zászló leng, addig az a törvény van! Igaz? Na isten, isten! **Manyifeszt, manyifeszt, obmanuli ljudej** feszt! Még nem hallottad? **Manifeszt, manifeszt, becsapták az embert feszt.** Nem ismerős? Csak mert nézel rám, mint Lenin a burzsoáziára! Ez meg egy ősi Ung vármegyei magyar szólás!

Az újságunk írta. De az is Ung vármegyei magyar szólás, hogy az orosz először bejön, aztán kopog. De nem olyan ősi. Csak minél hamarabb jöjjenek a gólyák is! Akkor már talán meleg lesz.”⁹

„TM: És hogyan emlékszik az első szovjet időkre?

*AK: Hát akkor igen nehéz volt, mert amikor azt mondta, hogy **harasov**, azt hittük, hogy egy **kanál só** kell az ételbe, azér mondja, hogy **haraso**. Nem értettünk akkor egy szót se, hisz az édesapám akkor éppen odahaza volt, mer a katonaságból le-szerelt, és odahaza volt” (interjúrészlet).¹⁰*

A fenti idézetekben a kódváltások gyakran idézések, felidézések. Írott nyelvben ennek indítéka a stílushatás, a felfokozott érzelmek visszaadása, megragadása – mint az alábbi újságból vett példákban (az első idézetben káromkodás, a másodikban szólás) –, és ezek az idézetek általában jelölt/jelzett kódváltások, azaz a kódváltás bekövetkeztét a beszélő nemcsak beszédszünettel vagy nem verbális eszközökkel jelzi, hanem ráutaló szavakkal, kifejezésekkel is (pl. *azt mondta, hogy...*).

*„Rendkívüli dilemma elő került a jaltai szavazatokat összeszámláló bizottság, mivel az egyik szavazó a Régiók Pártja [bal oldali] melletti rublikába a szavazatát jelentő »x« helyett a következőket írta: **HUJ VAM**. Félreérthetetlen?!”¹¹*

*„Mármint az a fajta rendszer, amit a szovjet parancsuralom alakított ki, s amelyet Ukrajna is megörökölt. **Kirzovaja szapoga, gyedovscsina**, az, hogy a magyar gyerekeket amolyan guláglogikával több ezer kilométerre vitték a szó szoros értelmében szolgálni... Katonadolog.”¹²*

Az eddigiekből láthattuk, hogy a szolidaritás és a kizárás, a kódváltás és a kódtartás stratégiája a „mi” és „ők” csoport tagjaival való interakcióban eléggé összetett, több tényező kérdés. A kétnyelvű lét, a multikulturális környezet természetes következményének tudható be, hogy a kárpátaljai magyarok sok esetben nyelvválasztásukban szolidárisak a többségi nemzet képviselőivel (ezt a Hodinka Intézet többi kutatása is bizonyítja), s kódot váltanak, ha egynyelvű (vagy olyan kétnyelvű, aki nem beszél túl jól) van a társaságban, hogy az ne érezze magát kényelmetlenül. Ugyanakkor láthattunk arra is példát, hogy kétnyelvű (vagy annak tartott) személlyel szemben gyakran megtagadják a kódváltást, kommunikációjukat a kódtartás jellemzi, mindenki beszél a saját nyelvén, értik egymást, (de fennállhat egy kommunikációs feszültség). Ugyanakkor nem ritka az a kommunikációs stratégia sem, hogy a kódváltással épp a *saját csoport*hoz tartozót zárja ki a diskurzusból (magyarországi magyar, gyerek), de ugyanakkor a kódtartás is kifejezheti a *saját csoport*tal érzett szolidaritást (a beszélő ragaszkodik ahhoz, hogy Kárpátalján mindenhol éljen nyelvi jogaival, azzal, hogy következetesen magyarul beszél minden szituációban), de ezzel kizárja a többségi nemzet képviselőit a kommunikációból. Tehát a *kódváltás*, csakúgy, mint a *kódtartás*, lehet *csoportegyesítő* vagy *kizáró* funkciójú. Erről a magatartásról egy nyelvi ideológia, a nyelvi vernakularizmus juthat eszünkbe. „A vernakularizmus lényege a helyi identitást »hitelesen« kifejező őshonos nyelvek, esetleg nyelvváltozatok előnyben

⁹ Zelei 2000: 156.

¹⁰ Interjú azonosítója: 215_RÁT_1934_FÉRFI_ANYTR

¹¹ Kárpáti Igaz Szó, 2007. október 4., 3. old.

¹² Ukrajnai Magyar Krónika, 2007. október 24., 3. old.

részesítése a nagyobb hatósugarú »hasznosabb«, de a helyi identitás kifejezésére nem vagy kevésbé alkalmas összekötő nyelvekkel szemben” (Lanstyák 2009: 32).

Eric Berne nagy sikerű *Emberi játszmák* című könyvében azt írja: „A játszma kiegészítő, rejtett tranzakciók sorozata, amely pontosan meghatározott, előre látható kimenetel felé halad. Az előre látható kimenetel azt jelenti, hogy noha a szereplők és a helyzetek változhatnak, a tranzakciók adott forgatókönyvet követnek, amelynek végén a játékosok besöprik a maguk *nyereségét*. A nyereség többnyire az én- és/vagy világkép megerősítése” (Berne 1984/2009: 61). Játszma esetén a megnyilatkozások egyúttal kijelölik a beszédpartnerek (elérni kívánt vagy birtokolt) státusát, illetve a játszmas kommunikáció által jutnak nyereséghez. (Szabó Tamás Péter iskolások nyelvi hibajavítását vizsgálta például tranzakcionális elemzéssel, Berne elméletét továbbgondolva (Szabó 2009).)

Ilyen megközelítésből a kódváltás és kód tartás egy diskurzusban összetett, többretegű kommunikációs stratégia is lehet, azaz nem más, mint *nyelvi játszma*: például amikor a beszélő kódváltásra kódváltással reagál (egyik eladónő a másik eladónő kódváltására reagálva a piaci édességesnél), vagy az „elvárható” váltás helyett kód tartással reflektál (mint a hivatalnok és az ügyfél közötti dialógusban), a mögöttes cél az „én-csoport” státusának megerősítése is lehet. Nyelvi játszmaként ezeknek a kontaktusjelenségeknek szerepük van az önazonosság kialakításában, valamint világképünk alkotásában is: *térben* – Kárpátalján, kárpátaljaiként, *időben* – „miszerintünk”, és *nyelvben* – „a mi nyelvünkön”.

Mit is jelent a *Po násomu*, „po násomu”?

	<i>MI (kárpátaljai magyarok)</i>	<i>ŐK (kárpátaljai szlávok)</i>
<i>Idő = miszerintünk</i>	<i>közép-európai, magyar idő</i>	<i>közép-európai, magyar idő</i>
<i>Nyelv = a mi nyelvünkön</i>	<i>kárpátaljai magyar, vagy „po zá-kárpátszki”</i>	<i>szláv: orosz, ukrán, (ruszin)</i>

A „*po násomu*” kifejezés használatát megfigyelve látszik, hogy a Kárpátalján élő magyarok és (öslakos, tősgyökeres) szlávok „*időben*” már egyetértésre jutottak: a (szóbeli) időhasználatban azonosan nevezik meg az időt („*miszerintünk*”, azaz közép-európai idő vagy „*magyar idő*” szerint), s ebből kifolyólag *térben* is *kárpátaljaiként*, egy csoporthoz tartozónak tartják *magukat* és *minket*; már csak a nyelvhasználatban (nyelvi jogok, nyelvi diszkrimináció terén) kellene valami közeledést, *szolidaritást* produkálni.

3. kép. Kétnyelvű, „két idejű” szórólap

A 3. képen látható kétnyelvű szórólapon kétnyelvű/kétkultúrájú időmeghatározás található, az ingyenes akció kezdő időpontja azonban már csak az egyik időzóna szerint van feltüntetve, valószínűleg a közép-európai idő szerint.

5. Összegzés. Az eddigi nyelvhasználati, identitáskutatások azt is mutatták, hogy a kárpátaljai magyarok erős lokális identitással rendelkeznek: Kárpátalját tekintik hazájuknak (nem Magyarországot és nem Ukrajnát, s nem is Európát). Ez a lokális identitás a „saját nyelv/nyelvváltozat”-tal való azonosulást is jelenti. A beszélők azt vallják, hogy:

„...van itt egy olyan nyelvjárás, amit *kárpátaljainak* szoktak hívni, és ezek azok a szavak, amik így beletartoznak. Ezek ilyen, vagyis ez egy olyan öö nyelvjárás, hogyha ezt így mondhatjuk idézőjelbe, amelyikbe beletartoznak a magyar szavak is ö, de beletartoznak ezek [orosz, ukrán] a szavak is...”

„Szerintem, azért, mert mosódik össze a magyar az oroszal. Például Tasnádon így beszélnek: Éppen most *muszáté zákrété?* [muszáj bezárni?] Sőt nincs is errefelé orosz vagy ukrán, helyette – »po zákárpátszki«.”

Ez a pozitív hozzáállás, a saját nyelvváltozat presztízsének fenntartása, s emellett a funkcionális többnyelvűség kialakítása (az anyanyelv/első nyelv és az államnyelv magas szintű ismerete, valamint egy vagy több idegen nyelvben való jártasság) a záloga a kárpátaljai magyar közösség hosszú távú megmaradásának.

Hivatkozott irodalom

- Berne, Eric 1984/2009. *Emberi játszmák*. Budapest, Háttér Kiadó.
- Blom, J. – Gumperz, J. 1972. Social meaning in linguistic structures: code-switching in Norway. In: Gumperz, J. – Hymes, D. (szerk.): *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. New York, Holt, Rinehart and Winston. 407–434.
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya.
- Crystal, David 2003 (1998). *A nyelv enciklopédiája*. Budapest, Osiris.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István (szerk.) 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Ungvár, PoliPrint Kft.
- Csernicskó István (szerk.) 2010. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász, MTA Magyar Tudományosságért Külföldön Elnöki Bizottsága- Hodinka Antal Intézet. (Társszerző: Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Márku Anita, Molnár D. István, Molnár József.)
- Gal, Susan 1988. The Political Economy of Code Choice. In: Monica Heller (ed.): *Code-switching*. Berlin, Mouton de Gruyter.
- Gal, Susan 1991. Kódváltás és öntudat az európai periférián. In: Kontra Miklós (szerk.): *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Budapest, Magyarságkutató Intézet. 123–157.

- Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, Harvard University Press.
- Gumperz, J. J. 1982. *Conversational Code Switching. Discourse Strategies*. Cambridge UP. 59–99.
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003 (Закарпатське обласне управління статистики) *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород p. 84.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony, Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István 2009. Nyelvi ideológiák és filozófiák. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XI. évf. 2009/1, Somorja, 27–44.
- Márku Anita 2011. „Po zákárpátszki”. Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák (nyelvválasztás, kódváltás) szocio- és pszicholingvisztikai aspektusai a kárpátaljai magyar közösségben. Doktori (PhD) értekezés. Veszprém, Pannon Egyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Márku Anita 2012. Kárpátaljai kétnyelvűség: a kódváltás pszicholingvisztikai szempontú megközelítése. In: Navracsics Judit – Szabó Dániel (szerk.): *A mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban. Pszicholingvisztikai tanulmányok III*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 237–246.
- Márku Anita 2013. „Po zákárpátszki” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. Monográfia. Ungvár, „Líra” Poligráfcentrum, 244 old.
- Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. KMPSZ-II. RFKMF, PoliPrint Beregszász–Ungvár.
- Navracsics Judit 1999. *A kétnyelvű gyermek*. Budapest, Corvina.
- Navracsics Judit 2010. Kódváltás és kódkeverés kétnyelvűek spontán beszédében. In: Navracsics Judit (szerk.): 2010. *Nyelv, beszéd, írás. Pszicholingvisztikai tanulmányok I*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 121–129.
- Németh, Andrea 2002. A kódváltás pragmatikai kérdései egy kétnyelvű közösségben. In: Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Bratislava, Kalligram. 127–168.
- Szabó Tamás Péter 2009. Nyelvi hibajavítások tranzakcionális elemzése. In: Illés-Molnár Márta – Kaló Zsuzsa – Klein Laura – Parapatics Andrea (szerk.): *FÉLÚTON 5. Az ötödik Félúton konferencia (2009) kiadványa*.
- Zelei Miklós 2000. *A kettézárt falu*. Budapest, Ister.